

Balogh Róbert

„Tájidegen volt, mint az akácfa a Nagyerdő tölgyesei között.” Az állam jelenléte a fehér akác magyarországi történetében* _____

“He was as alien as a black locust tree among the oaks of
the Great Forest.” The Presence of the State in the History
of the Black Locust in Hungary

The study examines the interaction between the black locust and the government policy in Hungary and its context from the mid-eighteenth century to the recent past. It reveals that the interaction between scientific knowledge and government policy-initiated tree planting campaigns was an important factor throughout this long period. The case of black locust illustrates how the assumptions made about a species by those carrying out scientific research and presenting it to the public can lead to characteristics being overlooked and subsequently causing serious environmental problems. Exploring the social and political context of scientific knowledge is therefore an important element of environmental history, and this is particularly true in the case of the history of invasive species. The study also shows that urban spaces are important sites of coexistence between black locust and the human communities.

Az 1998 és 2014 között fideszes debreceni polgármesterként működő Kósa Lajos 2024-ben pártja új ellenfelének debreceni rendezvénye kapcsán egy TV-stúdióban az akácfa idegenhonos mivoltára asszociált. Szó szerint a címben szereplő szavakat mondta. Amint látni fogjuk, ez nemcsak azért említésre érdemes asszociáció, mert a politika biologizáló nyelvezetének egyik megjelenési formája, de azért is, mert a Fidesz-kormány egy évtizeddel korábbi kampánya éppen a faj idegenhonos és invazív mivoltát kérdőjelezte meg. Sőt, a fehér akác története elvezet korunk és a hosszú időtáv közötti kapcsolat értelmezéséhez.

* A tanulmány az NKFIH FK 142451 „Budapest – egy várostérség környezettörténete” projekt keretében készült. A címben szereplő idézet forrása: Munkatársunktól 2024.

2022-ben és 2023-ban megjelent tanulmányaiban Pál Viktor a 19., a 20. és a 21. századi magyarországi politikai rezsimok környezettel kapcsolatos döntései közötti folytonosságot hangsúlyozza. Pál a magyar kormányzatban hosszú időn át jelen levő elemek között az utilitáriánus (haszonelvű) hozzáállást és a nemzeti kultúrára való hivatkozást, vagyis a nacionalizmust állítja előtérbe, s a kettő együttállására a Balaton turisztikai infrastruktúráját, a vadászat szabályozását, valamint a túraútvonalak kiépítését hozza fel példaként.¹ Az alábbiakban azt fogom bemutatni, hogy a fehér akác mint faj szintén kiváló tükre a politika és környezettörténet közép-európai kapcsolatának és a motivációk folytonosságának. A főként 20. századi, illetve az ezredforduló előtti években megismétlődő nagyléptékű telepítések eredményeként a magyarországi erdők területének közel negyede, mintegy 460 000 hektár akácos.² Hasonló arányú akáctelepítésre a világon sehol máshol nem került sor, még az utóbbi évtizedekben zárkózó Kínában sem. Nem nehéz tehát belátni, hogy a faj története fontos a magyarországi környezettörténet számára.

A fafajok történetiségén keresztül a Pál által felvázoltakon túl egy másik időbeli és emlékezeti perspektíva is kibontakozik. A fák emlékezete és a fákhoz kapcsolt történetek ugyanis a mai felszínen látható jelenben hatnak, múltbeli szerepeiket ugyanakkor csak az adott fajra vagy egyedre vonatkozó emberi tudás történetének kibogozása és kritikája útján tárhatjuk fel. A fehér akác magyarországi történetét ezért indokolt időben visszafelé, a jelentől a 18. század felé haladva tárgyalni. Egy Budapesten, a Lánchíd pesti hídfőjének közelében, a Magyar Tudományos Akadémia főépületével szemben levő kis parkban álló, faépitményekkel megtámogatott, de még élő fehér akác különös esete éppen ezt példázza, és egyben rámutat arra is, hogy a folytonosságok mellett az ország európai uniós tagsága, valamint egyes közösségi szinten formálódott rendeleteket, kötelezettségeket és szabályokat különböző érdekek mentén elkerülni igyekvő s ezt a célt kampányidőszakban eszközként használó, nemzeti önvédelemként csomagoló populista politika fontos új elemek az állami kormányzat és a környezeti viszonyok kölcsönhatásában.

¹ Pál 2022a; Pál 2022b.

² Az erdővagyon jellemző adatai. Miniszteri tájékoztató a 2010. évre vonatkozóan.

1. ábra. A budapesti Széchenyi téri akác. A szerző felvétele 2024. április 7.

Arra hivatkozva, hogy ez a város legidősebb akácfája, amelyet 1790 körül ültettek, a fa 2014 tavaszán, az európai parlamenti választások előtti kampány időszakában szimbolikus politikai jelentőségre tett szert. Az akkori magyar kormánypárt 2014 májusában a fehér akácot azzal a céllal nyilvánította hungarikummá, vagyis a különleges magyar kulturális örökség hivatalos listáján szereplő elemmé, hogy ezzel megakadályozza a faj „Brüsszel” által állítólagosan előírányzott kiirtását s ezzel az akácméz eltüntetését.³ A kormány kommunikációja általánosságban hivatkozott a „brüsszeli” rendeletre, amely a tagállamok által az invazív fajok

³ Konopás 2014.

III. BUDAPEST: A FŐVÁROS KÖRNYEZETTÖRTÉNETE

ellen megteendő intézkedéseket körvonalazza, illetve tiltja azok termesztését.⁴ A 2014 októberében megszülető uniós rendelet forma szerint nem adott halasztást egyetlen tagállam részére sem, azonban a 8. bekezdés hagyott kiskaput a kivételes esetek számára.

2. ábra. A budapesti Széchenyi téri Európa fa és emléktáblája. A szerző felvétele 2024. április 7.

⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 1143/2014/EU Rendelete (2014. október 22.) az idegenhonos inváziós fajok betelepítésének vagy behurcolásának és terjedésének megelőzéséről és kezeléséről. Ez a rendelet a már 1992 óta hatályban levő, a biológiai sokféleségről szóló egyezmény 93/626/EGK számú tanácsi határozat kereteibe illeszkedik, és kapcsolódik az Európai Bizottság által 2020-ban az Európai Parlament és a Tanács elé COM (2020) 380 számmal terjesztett biodiverzitás stratégiához is.

Azzal, hogy a magyar kormány kommunikációs kampány útján ellenezte az invazív fajokkal szembeni intézkedések elfogadását, komoly dilemma elé állította a magyarországi biológusokat és a tudományos intézményrendszert is. A fehér akác ugyanis egy olyan, az Amerikai Egyesült Államok keleti területeiről származó, szándékosan betelepített faj, amely nemcsak ültetvényekben, telepített erdőkben és a méztermelők által használt területeken van jelen, de ott is, ahol kifejezetten káros. Gyorsan beerdősíti és így leárnyékolja a pannon régió biológiai sokfélesége szempontjából kulcsfontosságú nyitott réteket, illetve a fafajok közötti versenyben is jobb adottságokkal bír őshonos fajoknál, s ez különösen az egyébként is eltűnőben levő tölgyes társulásokban aggasztó. A biodiverzitásra vonatkozó rendelet nyomán születő rendszeres jelentéseket összegezve olasz kutatók 2017-ben is arra jutottak, hogy a tölgyes társulások a leginkább veszélyeztetett élőhelyek közé tartoznak az Európai Unió területén, így a fehér akác irtására tehát sok területen szükség van, ennek elmulasztása vagy tiltása súlyos környezetkárosításhoz vezetne.⁵

Magyarországon a civil szervezetek elleni nyílt kormányzati támadás 2014. április 8-án éppen a társadalmi és környezeti fenntarthatósággal foglalkozó projekteket az elvileg Magyarországgal stratégiai szövetségben álló USA és Norvégia segélyalapjának pénzeszközeit használva támogató szervezetnél, az Ökotárs Alapítványnál tartott házkutatással és az akkoriban a Miniszterelnökséget vezető államtitkár titulust viselő Lázár Jánosnak az alapítványt támadó nyilatkozataival indult el. Ettől a dátumtól lehetett minden hírfogyasztó számára ismert, hogy a kormány a saját álláspontjával való szembehelyezkedést támadásként értelmezi, és megpróbálja felszámolni azt a közösséget és intézményt, amely ellenvetést fogalmaz meg.⁶ Ennek megfelelően egyetemi tanszékek és szakmai szervezetek egész sora állt be az „Akác Koalícióba” s nyújtotta be a hungarikummá nyilvánítási kérelmet 2014 márciusában anélkül, hogy figyelmeztetett volna a fehér akác veszélyes tulajdonságaira. A politikai propaganda nyomán keletkező szakmai meghasonlást szimbolikusan érzékeltette, hogy míg az MTA Ökológiai Kutatóintézete, illetve konferenciákon az MTA egyes tagjai nyilatkozatban igyekeztek világossá tenni, hogy a fehér akác valóban invazív fafaj,⁷ 2014. április 19-én az akkoriban Szent István nevét viselő gödöllői agrártudományi egyetem rektora is segédkezett a fideszes európai parlamenti képviselőnek abban, hogy a Duna-parti akácfa a Brüsszel elleni harc jegyében „Ne bánts a fát! Akác Koalíció” feliratot és nemze-

⁵ Campagnaro – Brundu – Sitzia 2018.

⁶ Kovács-Rónay 2021. Magyar Helsinki Bizottság Akta: Civil szervezetek elleni kormányzati támadások frissítve 2024. július 24.

⁷ A X. Aktuális Flóra- és Vegetációkutatás a Kárpát-medencében nemzetközi konferencia állásfoglalása a fehér akác hazai megítélésével kapcsolatban 2014.

ti színű szalagot kapjon. Néhány hónappal később az egyik legfontosabb érintett szakmai szervezet, az Országos Erdészeti Egyesület máris jobbnak látta finomítani az álláspontját, s abban megjeleníteni a fehér akác terjedésével járó kockázatokat is.⁸ Budapest legidősebb akácfája ilyen módon annak időkapszulája lett, hogy az Európai Unió közös intézményeinek lebontására és a tőle független szervezetek ellehetetlenítésére irányuló fideszes kísérlet kölcsönhatása miként rombolja a környezet állapotát.⁹ Ebben az esetben azonban a szakmai érvek végül, a politikai kampány után két évvel, megtalálták az útjukat a magyarországi politikai intézményrendszerben. Az alapvető jogok biztosának egyik helyetteseként besorolt jövő nemzedékek szószólója, Szabó Marcel, 2016. november 29-én amellet foglalt állást, hogy amennyiben a fehér akác hungarikummá nyilvánítása nyomán az irtására vonatkozó kötelezettségeket megszüntetnék, az a fenntarthatóságra vonatkozó alkotmányos elvekkel ellenkezne.¹⁰ Az eseménysor nemcsak azt mutatta meg, hogy a mezőgazdasági tevékenység különböző területein érdekelték között, valamint a tudományos kutatással foglalkozók és a közvélemény között jelentős különbség alakulhat ki az egy-egy fafajhoz kapcsolt tulajdonságok tekintetében, de azt is, hogy ezeket a véleményeket a politikai propaganda a 21. században is képes jelentősen befolyásolni.

Amint látni fogjuk, a fehér akác hungarikummá nyilvánításával kapcsolatos eseménysor nem az első epizód volt a magyar központi kormányzati politika és a fafaj kapcsolatában. Egy két és fél évszázadnál is hosszabb történet tárul elénk számos fordulóponttal és fontos emberi szereplőkkel. A tágabb történeti kontextus feltárása előtt azonban érdemes megismerkednünk magával a különleges díszbe öltöztetett fával. Vajon tényleg a legöregebb budapesti fehér akác mellett állunk, ha meglátogatjuk? Mi a története, s ez vajon mit mond el a faj és a közintézmények kapcsolatáról? Amint arra Viczián Zsófia is felhívta a figyelmet, a közvetlen

⁸ Nagy 2014.

⁹ A jelenlegi európai uniós közös intézmények kiiktatására vonatkozó szándékot legutóbb 2024. június végén a Patriots for Europe frakció megalapításához készült, Orbán Viktor által jegyzett kiáltvány deklarálta: „Institutions largely unknown to and removed from European citizens — along with strong globalist forces, unelected bureaucrats, lobbies and interest groups with contempt for the voice of the majority and of popular democracy — are planning to replace the Nations. With what? A European central state...We, the patriotic forces of Europe, pledge to return the future of our continent to the European people by retaking our institutions and reorienting European policy to serve our Nations and our people.” <https://www.fpoe.eu/patrioten-fuer-europa-kickl-fpoe-orban-fidesz-babis-ano-gaben-startschuss-fuer-neue-patriotische-allianz/> – utolsó letöltés 2024. augusztus 25.

¹⁰ Alapvető Jogok Biztosának Hivatala 2016.

bizonyítékok nem erősítik meg, hogy a védett és megtámogatott példány valóban ott lenne a 18. század vége óta.¹¹ Döntően egy, az 1870-es években készült fénykép, valamint egy, a fővárosi kertészeti adminisztráció által tett 1928-as bejegyzés szólunk ez ellen a feltevés ellen. A jól ismert fényképész, Klösz György 1873-ra datált, az MTA épülete előtti területet, az akkori Ferenc József tér egészét megmutató fényképén látszik ugyan egy fiatal fasor, de nyoma sincs idős akácnak, amelynek akkor már nyolcvan év körülének kellett volna lennie.¹² A fővárosi faültetéseket utcaszinten rögzítő kötetnek a Ferenc József (a mai Széchenyi) térre vonatkozó oldala tartalmaz egy piros ceruzával írt bejegyzést, miszerint: a téren álló fákat 1928-ban kivágták, és helyükre a fehér akác egy tuskementes alfaja, a *Robinia pseudoacacia bessoniana* példányait ültették.¹³ Az tehát szinte teljes bizonyossággal kizárható, hogy a kérdéses fa több száz éves lenne, ennél valószínűbb, hogy közelít a századik évéhez.

3. ábra. Széchenyi István (Ferenc József) tér, szemben a Magyar Tudományos Akadémia. A felvétel 1873–1879 között készült. Fortepan / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: BFL XV. 19.d. 1.05.049

¹¹ Viczián 2023: 153.

¹² Lásd még a következő felvételeket a Fortepan gyűjteményben a kérdéses tér fájáról: Fortepan / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: BFL XV. 19.d. 1.05.033 BFL XV. 19.d. 1.05.033; Fortepan / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: BFL XV. 19.d. 1.08.077; Fortepan / Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: BFL XV. 19.d. 1.08.043;

¹³ BFL IV. 1514. 17. kötetdoboz [1] Utcai fasorok nyilvántartója, 1902-1930.

A vitatott korú akácfáról való gondolkodást azonban nem érdemes itt lezárni. A vitát lényegileg eldöntő fentebb hivatkozott bejegyzést tartalmazó forrásból ugyanis kiderül, hogy a korabeli főváros mely területein talált és ültetett akácfákat a 19. század második felében. Ez a kvázi térkép tükröt tart a korabeli városi önkormányzati kertészeti döntések mögötti lehetséges megfontolások elé. A fehér akác budapesti jelenlétének írásos nyomai nemcsak a városias városról, hanem ennek ellentétéről, a mezőgazdasághoz még mindennapjaikban is kötődő városiakról is tudósítanak. Sőt, az 1867 előtt erdőgazdasági jogszabályokat összegyűjtő és több kötetbe rendező Tagányi Károly (1858–1924) munkája alapján a polihistor Ernyey József (1869–1945) 1945-ben egy alább részletesebben is terítékre kerülő kutatásában hívta fel arra a figyelmet, hogy a pesti városvezetés egy része már igen korán, a 18. század közepe táján felvetette a Helytartótanácsnak, hogy a homok a városi gazdaság fejlődésének legnagyobb gátja. Ekkor indult újra a szőlők és Pest, valamint a szőlők és Buda kapcsolata is, s a szőlőhegyek kialakításában mindkét oldalon komoly szerep jutott a fehér akácnak.¹⁴

A 19. század második felére vonatkozó forrásunk elsősorban a budai területek eróziónak kitett domboldalain, valamint hosszú, a városból kivezető utak mentén jelez akácfasorokat. A rossz hírű Tabánban, a Templom téren, vagyis a már nem létező Szent Demeter-templom környezetében 70-et számoltak össze a kertészek.¹⁵

A budai oldalon további három, egymástól viszonylag távoli és különböző karakterű régi köztéri akáctelepítési csomópontot azonosíthatunk, amelyek szintén eltérő céllal mehettek végbe. A forráskötet 31 fehér akácot említ a Városmajor utcában, és negyvenötöt a Nándor-bástya közelében, vagyis a mai Bécsi kapu térnél. Itt egyszerre sejthetünk az erózióval szembeni védekezést és a villákhoz, kirándulóhelyekhez vezető út védelmét. Tucatjával álltak a régi akácfák az ekkor még kertes óbudai Józsefhegyen, vagyis a mai Szemlőhegyen. Már ott állt néhány öreg akác a svábhegyi Költő utcában is, ahol Jókai Mór (1825–1904) éppen a század közepén fogott hozzá kertje kialakításának, amely lényegében bányarekultivációs munkát jelentett.¹⁶ Arról pedig emléktábla is tájékoztat, hogy a Népliget területén az 1850-es években jelentős akáctelepítésre került sor. Ez utóbbit szintén a homokos talaj megkötése érdekében, a Városligethez hasonló jelentőségű nagy közpark kialakításának első lépéseként eszközölték.¹⁷ Könnyen lehet, hogy a 18. század végén parcellázott mai (erzsébetvárosi) Akácfa utca közelében akácos rész,

¹⁴ Ernyey 1926: 182., Tagányi 1896: II. 195, 203. szám.

¹⁵ BFL IV. 1514. 17. kötetdoboz [1] Utcái fasorok nyilvántartója, 1902–1930.

¹⁶ A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-emlékházban levő kiállítása alapján is.

¹⁷ Jámbor 1990: 31.

esetleg faiskola állt. A 19. század első felének Pest-Budáján és a fiatal Budapesten az akácfa sokféle talaj-, domborzati és mikroklimatikus viszonyok között, nehéz városi körülmények között is megélő fa volt. Egyaránt életképes volt a homokos térszíneken, a város és vidék határán a tabáni kanális mellé települt nyomornegyedben, a felhagyott kőbányáknál és a virágzó gyümölcsösökben.

4. ábra. A Tabán egyik tere Budapesten, 1910. Fortepan/Magyar Földrajzi Múzeum

A fenti epizód nyomán adódik a kérdés, hogy mi volt ezeknek a 19. századi közepi akácfa telepítésére vonatkozó döntéseknek a tudományos háttérje. A soproni születésű, de Óbudán elhunyt, méhészetben is jártas Veszelszki Antal (kb. 1730–1798) nem sokkal halála előtt Pesten magyar nyelven kiadott botanikai szakművében például már teljes magabiztossággal állította, hogy „[e]zt a fanemet legelsőbban a franciák hozták közinkbe Amerikának északi részeiből”.¹⁸ Az akácfa a 18. század végétől a szakírók, mint Tessedik Sámuel vagy a leginkább az 1863-as aszályról írott munkája miatt ismert Ploetz (1818–1883, 1847-től Érkövy néven) Adolf talajmegkötő képessége miatt igyekeztek népszerűsíteni a gazdálkodók körében. Ploetz Homokkötés című kötetében előbb sorra vette a létező technológiákat és a homokban élő növényfajokat, s arra jutott, hogy a magyarországi állapotok a kor technológiájához képest innovációt, a fatermesztés új módját igénylik. A szoba jövő fafajok közül számosat bemutatott, de az akácfaét szentelte a legnagyobb te-

¹⁸ Veszelszki 1798: 18.

ret, összefoglalva a faanyag hasznosítási formáit és az addigi telepítések jó példáit, valamint hogy „éghajlatunk alatt egészen honos, a sovány homokkal beéri, magról s gyökérhajtásokról igen szaporán tenyészik, s hol egyszer megfogta, költséges utánlátást nem kíván, és gyorsan nő”.¹⁹ Azok az akácfára vonatkozó szöveghelyek, amelyeket Tessedik Sámuel (1742–1820) szarvasi eseményekre vonatkozó gyűjtésében az 1797 kapcsán feljegyzett, azt tükrözik, hogy a 18–19. század fordulóján jelentős tudás halmozódott fel az akác igényeivel kapcsolatban.

„Összegyűjtötték s az 1798. évben elvetették az első akácmagvakat. 1799-ben és 1800-ban július és augusztus hóban sorokban kiültették az egy-, illetve kétéves csemetéket, s azok kitűnően fejlődtek a körülkerített kertekben, azonban a nyílt mezőn elültetett ezeröttszáz darabot a nyulak mind elpusztították. Tisztelettel felkérjük azt, aki a nyílt földeken ültetett fáknak nyulak által való elpusztítása ellen biztos, kipróbált módszert tud, hogy azt ismertesse. Már sokat megpróbáltak, de egy sem egészen biztos és használható.”

5. ábra. Fehér akác Vasváron, az Alkotmány u. 52. előtt, 1952.

Forrás: Fortepan/Építész

¹⁹ Ploetz 1846: 25.

Amint Péter László irodalomtörténész a 2014-es vita sűrűjében bemutatta, irodalom- és kultúrtörténeti nyomok is arra mutatnak, hogy a fehér akác igen gyorsan közismertté és látható tájképi elemmé vált a 19. századi Magyarországon, és ez folytatódott a 20. században is.²⁰ A legismertebb talán Petőfi egyik 1847 szeptemberében írt verse, amelyből az derül ki, hogy Szendrey Júliát először éppen a nagykárolyi Károlyi-kastély (Carei, ma Románia) kertjének akácfái alatt látta meg.²¹ A reformkorban többször is megjelent nyomtatásban a Széchenyi Istvánra is ható szegedi születésű mérnöknek, Vedres Istvánnak (1765–1830) egy jelentős felvidéki származású polihisztorhoz és országszerte működő tanárhoz, Rummy Károlyhoz (1780–1847) 1824 májusában írt levele, amelyből többek között arról is értesülünk, hogy Vedres a Csongrád megyei birtokán erdőnyi kőris mellett 1500 akácfát is ültetett.²²

Az 1830-as évekből különösen sok adatra bukkanhatunk. A *Hasznos mulatságok* 1836. április 2-i száma például egy írói álnéven közreadott, növényi szimbólumokkal operáló szerelmes dallal nyitott, benne az akáccal: „Emlékezz rám a' pataknál, Hol a kisdéd akácfa áll.” Ugyanez év júniusában egy időjárési körképben tűnik fel az akác szőlő, eperfák és gyümölcsfák társaságában.²³ Még mindig 1836-ban járunk, amikor egy, a *Pesti Divatlap* mellékletében megjelent elbeszélés az akácfák temetői jelenlétét festi fel közismert jelenséggént.²⁴ Egy másik ugyanebben a számban megjelent írás pedig ismét csak az akácfák homokos területen való tudatos telepítéséről tudósít, ezúttal Somogy vármegye viszonyai kapcsán: „Somogynak olly szerencsétlen elhagyatásban léte, hogy még a' szomszéd városkába utazónak szándékát is a' homoktenger gátolná. Gombától, kivált az akáczfák közt Marczaaliig – de ezentúl is – postautaink ellen (kivévé az országúiról eltérő némelly mellékösvényeket) panaszkodni éppen nem lehet”.²⁵

²⁰ Az irodalomtörténeti nyomok Antal Eszter ötlete nyomán kerültek a tanulmányba.

²¹ Péter 2014.

²² *Felsőmagyarországi Minerva* 10. (1835–36) 3. 231.

²³ *Kémlő a gazdaság, ipar és kereskedésben* 1836. július 9. 23.

²⁴ *Regélő Budapesti Divatlap* 1836. június 16. 377.

²⁵ Felelet 's általános észrevételek Frankenburg Adolf urnak a' múlt évi Regélő 83. 84. és 85-dik száma alatt írt: Somogyi képek czimű munkájára. *Regélő Budapesti Divatlap* 4. 1836. március 3. 144.

6. ábra. A bánlakai kastély bejárata 2007-ben, file: 2007 Poarta.jpg Forrás: Ionut Tuvene/ Wikimedia Commons.

A kultúrtörténeti nyomokkal egybevé, hogy az akácfa valóban jelentős volt a városi korzók, sétálóterek létrehozásában. Az 1902-ben induló, a telepített fákat kerület- és utcaszintre bontva felsoroló táblázatok „öreg”, tehát feltehetően negyven évnél idősebb, (a forrásban kifejezetten *Robinia pseudacaciának* hívott) 169 akácát jeleznek a pesti oldalon a Ferenc József rakparton, vagyis a Vigadó és a mai Szabadság híd közötti pesti területen. Egy, a pesti oldalon ültetett fák pusztulásáról szóló 1909-es hírlapi híradás nyomán valószínűleg ez nem a maximális szám volt.²⁶ A Klösz felvételén látható és a faültetésre vonatkozó utcaszintű nyilvántartásban is szereplő Ferenc József téri fasor valószínűleg inkább a gyors növekedésre tekintettel állt akácfákból. Hasonló megfontolás állhat amögött is, hogy a pesti Duna-part József nádor által szorgalmazott és szervezett rendezése során a parti korzó szintén akácfákból állt. S éppen ez az, ami elvezetett ahhoz az elképzeléshez és meggyőződéshez, hogy az MTA főépülete előtti példány az 1790-es években, a korzó részeként lett ültetve. Ezt az elképzelést valószínűsíthetően egy egyébként megalapozott, a Vigadó épületének helyszínéről és építéstörténetéről szóló, 1932-ben megjelent helytörténeti tanulmány tette közzé először. Rokken Ferenc (1898–

²⁶ Az aszfaltváros. *Független Budapest* 1909. március 23. 2.

1967) az ingatlan bérbeadásakor keletkezett közvetlen forrásokkal, valamint egy korabeli leírással támasztja alá, hogy a pesti hajóhídtól a mai Vigadó felé haladó úton már az 1790-es években is fasor állt. Rokken azonban tanulmánya végén szabadjára engedhette fantáziáját, s erre harapott rá az utókor: *„Ha elsétálunk a hajdani Angol Királyné-szállodának ma is álló épületéhez... Végül megakad tekintetünk azon a pár öreg akácán, melyek az első dunaparti sétány élő bizonyítékaiként regélnek a polgári múltról, amely mindenképpen megérdemli figyelmünket, mert ebből bontakozott ki a mai világvárosi Budapest.”*²⁷ A hipotézist néhány évvel később megjelent nagy hatású munkájában Rapaics Rajmund (1885–1954) is átvette, s valószínűleg innen került tovább a köztudatba.²⁸

Az 1930-as és 1940-es évek fordulóján az akácfa invazív jellegéről folyó vita még nem volt napirenden. Sőt, éppen ez volt az az időszak, amikor az állam, a tudomány és az akác viszonya minden korábbinál szorosabbra fűződött. 1926-ban, amikor Ernyey József úgy döntött, hogy megírja az akácfa nyugat-európai és magyarországi terjedésének történetét, a magyar tudományos világ érdeklődése jelentős részben az Alföld fásítására, termékenyebbé tételére és az ezzel kapcsolatos kétségekre irányult. A gyógyszerészként, botanikusként és történészként is elsőrangú Ernyey a mai napig hivatkozott tudománytörténeti kutatását valószínűleg egy, az állami akáctelepítések múltját és ennek szuverenitást erősítő visszahatásait hangsúlyozó színhely inspirálta. Kézirathagyatékából úgy tűnik, hogy eredendően a Temesvártól délre fekvő bánlaki Karátsonyi-kastély parkjában álló, még a dualista korszakban (bizonyosan 1912 előtt) emléktáblával megjelölt akácfa létét igyekezett tágabb kontextusba helyezni. A megjelölt fa felirata: *„Ezen akácfa Mária Thérézia királynő Ő felsége uralkodása idejében 1740-80 az Amerikából importált 100 db akácjának egyike. Nagy idők tanuja, légy magyar kulturánk fejlesztésének még soká serkentője.”* A 18. század közepe táján a magyarországinak tekinthető fásítási kísérletek és a mérnöki rendszerű erdőgazdálkodás a katonai igények és az uralkodói szándék nyomán először a Temesi Bánságban indultak meg. Ernyeýt végső soron az érdekkelhetette, hogy az akác elterjedése és az állami akarat közötti kapcsolat története jelezhet-e valamit előre kora erőfeszítéseinek várható sikerességéről.

A fásítással kapcsolatos lelkesedés ellenére a 19. század végén és a 20. század elején működő erdészeknek is voltak kétségeik az akácfa magyarországi jelenlétével kapcsolatban. A kor erdészeinek publikációit az akác hungarikummá nyilvánítása iránti formális kérelem összegyűjtötte, megkönnyítve a kutatást. Ezek alapján a kétségek arra vonatkoztak, hogy vajon mennyire megfelelőek a magyarországi vi-

²⁷ Rokken 1932: 122.

²⁸ Rapaics 1940: 260.

szonyok az akác számára, s vajon milyen veszélyekkel kell e téren számolni. A kor egyik kiemelkedő, a fehér akáccal legalább egy évtizeden át intenzíven foglalkozó erdőmérnöke, Vadas Jenő (1887–1922) 1911-ben így elsősorban a fehér akác szükségleteivel és fájának gazdaságilag hasznosítható fizikai tulajdonságaival, a facsemeték nevelésével és az akáctelepítések gondozásával foglalkozott. A szerző adatgyűjtése alapján már ekkor 154 000 katasztrális holdon, vagyis mintegy 88 000 hektáron akácfa állt a Magyar Királyság területén.²⁹ Vadas elképzelése értelmében a fehér akácot elegyesen is lehetne telepíteni olyan talajokban, amelyek más fafajoknak is megfelelnek, s ekkor a fő cél a törzsvastagság maximalizálása lenne. Ez a munka tehát még nem számolt azzal a veszéllyel, hogy az akác kiszoríthatná a vele együtt élő őshonos lombos fákat. Ez már csak azért is figyelemre méltó, mert a korabeli tudományosság és Vadas is tisztában volt azzal, hogy a fehér akác szimbiotikus kapcsolatok kialakítása révén nagyon hatékony a nitrogén megkötésében, miközben a talajt maga körül átalakítja.³⁰ Amikor azonban a szerző néhány fejezettel később azt a kérdést tette fel, hogy az akác mely fajokkal ültethető, ez a tulajdonsága már szinte feledésbe merült. Néhány évtizeddel korábban a kor egy másik kiemelkedő hatású erdőmérnöke, Illés Nándor (1836–1907) szintén kiállt az akác minél szélesebb körű, de kifejezetten a tölgy számára élehetetlen homokos területen való bevezetése mellett. *„Láttam az akáczt Pesttől Aradig, Szolnoktól Miskolczig mindenfele vágva, pusztítva s még is díszlelve; egyj alföldi gazda kérdésemre az akácrról azt mondta: olyan uram mint a burján, nem. lehet azt kiirtani, s megnő! mindenütt; mióta az akáczt ültetjük van fánk. És én azt hiszem: az akác az igazi, a magyar alföld számára termett fa, és úgy vélem akinek az alföld befásítása fekszik szíven először is az akácra fog gondolni, először is avval kísérletet tenni. Az akadékoskodok kedvéért, milyenek a mint tapasztalom olvasóink között sem hiányzanak, ide teszem hogy az üde, televényes erőteljes homokról nem beszélek; ott lehet tölgyet, sőt szilt és kőrist is tenyészteni.”*³¹ Illés az fehér akác magyarországi termesztése szempontjából a pajzstetű által okozott pusztítást tartotta a legnagyobb veszélynek.³² Világos, hogy a fehér akác termesztése terén szerzett, már a 19–20. század fordulóján is több mint évszázados tapasztalat ellenére tehát a tudományos módszerekkel dolgozó szakemberek sem voltak tisztában a veszélyekkel, amelyet a faj elterjesztése jelenthet. A gazdasági lehetőségekbe vetett hit és a fajjal kapcsolatos lelkesedés tehát elkerülhető vakfoltot eredményezett a tudományos tudás területén. Ez a vakfolt jól illeszkedik a fehér akác európai jelenléte körüli bizonytalanságok több évszázados kontextusába.

²⁹ Vadas 1911: V.

³⁰ Vadas 1911: 67.

³¹ Illés 1870: 316–317.

³² Illés 1889: 382–385.

A fehér akác európai birodalmakkal és azok szétesésével kölcsönhatásban álló története ugyanis jelentős részben a faj tulajdonságainak újraértelmezéséről szól. E történet első fejezete a névadásból is visszafejthető. A faj tudományos neve, *Robinia pseudocacia*, ugyanis már Linné rendszertana előtt is létezett, majd átkerült abba. A pseudo kitétel háttere az, hogy Nyugat-Ázsiában (vagyis Közel-Keleten) léteztek és így a Bibliából is ismertek voltak olyan akácia fafajták, amelyek tövisaik révén hasonlítanak a fehér akácra. A *Robinia* előtag azonban félrevezető. A magyar nyelvű összefoglalókban is gyakran elismételt tudományos hagyomány szerint a jelentős botanikus, Jean Robin (1550–1629) növénygyűjteménye volt az első európai helyszín, ahol a faj egy példánya élt, ráadásul évszázadokon keresztül túlélt. Ernyey kutatása azonban arra jutott, hogy sokkal valószínűbb, hogy a ma a tudományban *Robinia pseudocacia*ként ismert fafaj csak az 1630-as években került Európába, s legalább annyira valószínű, hogy az első csemete Londonba futott be, mint hogy valamely francia vagy éppen holland kikötőbe. Ernyey filológiai adatgyűjtése nyomán viszont igen valószínűtlennek tűnik, hogy Jean Robin gyűjteményében 1601-ben lett volna fehér akác. A fehér akác természetét a mediterrán térséget ismerő európaiak a szentjánoskenyérfa-hoz hasonlatosnak vélhették, s ez alapján dél-amerikai fajokkal is rokoníthatták. Sőt, magának az észak-amerikai fehér akácnak is vannak tényleges rokonai, például a még tövisesebb és látványosabb *Gleditsia triacanthos*. Így aztán nem teljesen egyértelmű, hogy az egyes 17-18. századi gyűjteményekben valójában melyik fa élt. Mindezek azt mutatják, hogy a 17. és 18. századi európai botanikusok kulturális háttere erősen és sajátosan befolyásolta a tudományos céllal létrehozott rendszereket, a gyűjteményeket és a tudományos diskurzust is.

Az, hogy a faj a gyarmatosítással összefüggő utazásokkal került Európába, felveti, hogy vajon mi történt az őslakos közösségek fajra vonatkozó tudásával, a területen levő európaiak miként fordították le azt. A fehér akác Európába jutásának időpontja, valószínűleg tehát az 1630-as évek, jelzi, hogy akkorra az európaiak kapcsolatba kerültek az Appalache-hegység és az Atlanti-óceáni partvidék közötti távolságot áthidaló kereskedelmi útvonalakkal, amelyen többek között a fehér akác magja és fája is utazhatott.³³ A 18. század eleji európaiak által írt beszámolók alapján úgy látszik, hogy a 17. században a cserokik és a sónik a fehér akácot fogfájás és puffadás esetén alkalmazott gyógynövényként, valamint fegyverek készítéséhez használták. A fehér akác angol neve, a black locust (fekete sáska) valószínűleg a termés alakja nyomán keletkezett őslakos elnevezés fordítása. A mélyebb tudásátadás nyoma, hogy a fehér akác orvosi haszna is megjelent egyes

³³ Dolan, 2010.

korabeli európai enciklopédiákban.³⁴ A 18. században előre haladva azonban éles változás nyomait regisztrálhatjuk a fához kapcsolt tulajdonságok terén. Amint Wesley Greene kerttörténész feltárta, egy Jamestown gyarmatváros korai faépületeire vonatkozó, az 1730-as években keletkezett forrás szerint a kolóniában élő briteket elsősorban a fa tartóssága nyűgözte le. Greene és Ernyey is figyelte arra, hogy nem véletlen egybeesés, hogy a források a 18. század közepe táján, az újabb, Észak-Amerikán is átsöprő háborús hullám idején fedezik fel újra a fehér akácot: fontossá váltak a keményfák jó tulajdonságai az erődítéseknél, a terepakadályok kiépítésénél és a tengeri hadviselésben.

A fehér akác és a birodalmi lét közötti másik összefüggésre szintén Ernyey figyelte fel. A bánlakai Karátsonyi-kastély parkjában álló idős fehér akácok, a Habsburg Birodalom történetének két meghatározó időszakára irányította a figyelmet: a birodalom társadalmi és katonai kereteinek 18. század közepi újragondolására, valamint a birodalom szétesésének az épített és természeti környezetre gyakorolt hatására. A 18. század közepén ugyanis a bánság speciális önkormányzattal rendelkező, a Magyar Királyság igazgatási kereteibe nem integrált területként a mérnöki térképek és számítások alapján művelt erdőgazdálkodás kvázi kísérleti terepévé vált. Ráadásul ezen terület része volt a ma Szerbia területét képező Delibláti-homokpuszta, amelynek az egész kontinensen egyedi növényzete éppen a Habsburg-hadsereg jelenléte nyomán pusztult el, hogy aztán befásítása a 18–19. század fordulójának egyik legjelentősebb Habsburg tájátalakítási programja legyen, amelyben a fehér akác az egyik főszereplő volt. Ezzel megközelítőleg egy időben akácültetvények telepítésére került sor néhány fontos erődítmény közelében is. Ezek célja az volt, hogy viszonylag rövid időn belül sűrű akadályt képezzenek az erődítményt támadók előtt. A fehér akác története a 18. század második felében tehát a Habsburg-hatalom és -uralom történetének is része. A század vége az az időszak, amikor a fehér akác, a válságjelenséggént érzékelt környezeti állapot és a homokos területek befásítása egybefonódott.

Bánlaka és a Karátsonyi-kastély, ahol Ernyey az akácfa magyarországi történetét Mária Terézia idejébe visszarepítő akácfákat látta, 1918 után Romániához került. Ennek nyomán felvetődik, hogy mennyiben hatott a Habsburg Birodalom szétesése az akácfa történetére. A fehér akác európai jelenléte nagy részben magyarországi, romániai, szerbiai és horvátországi történet. Az egykori Habsburg-területeken kívül Európában Olaszország északnyugati részén és Franciaország északkeleti területein van jelentős fehér akác-állomány. Európán kívül Kína emelkedik ki még a magyarországinál összesen kétszer nagyobb területen levő akácállománnyal. A fehér

³⁴ Ernyey 1926: 172.

akác közép- és délkelet-európai jelenlétét tehát tekinthetjük Habsburg birodalmi örökségnek, amelyet azután a szovjet dominancia időszakának vezetése – a folytonosságot persze nem hangsúlyozva – is felkarolt. Az Alföld politikai jelentőségének növekedése és a terület elsivatagosodásától való félelem nyomán az 1918 utáni évek nemcsak folytonosságot, hanem exponenciális ugrást is hoztak a fehér akác bevetésében. Amint a környezettörténeti irodalom hangsúlyozza, az 1948 után fel-futó országfásítási kampány, miként a csehszlovákiai és lengyelországi fásítási programok is, értelmezhetők a sztálinista – szovjet birodalmi – ún. természetátalakító programok részeként.³⁵ Ez az értelmezés azonban eltakarja a valós keretek történeti távlatát, hiszen a fentiek alapján nyilvánvaló, hogy az állami politika és a fehér akác közötti kapcsolat évszázadokon keresztül formálódott. Az antitotalitárius megközelítés ráadásul a másik időbeli irányban, az 1990 utáni időszak vonatkozásában is elrejti a történeti helyzetet: a bánlakai kastély kertjében ma álló fákról készült fotók s más, szocialista időszakban épült lakótelepeken, például a brassói Traktor-negyedben álló akácfák felvetik a faj és az épített környezet degradációja, valamint a poszt-szocialista rezsimváltások kapcsolatát.

7. ábra. Idős fehér akác a brassói Traktor-negyedben

Forrás: A szerző felvétele, 2024. augusztus 9.

³⁵ Olšáková–Stanzel 2016: 63–69; Wysokinska 2016: 250–251 és 256–263.

A fehér akác magyarországi történetében megmutatkoznak a modernizáló, növekedésorientált és államépítő szándékkal alkalmazott tudomány vakfoltjai, a fehér akácra vonatkozó tudás változása és a gyarmati háborúk közötti kapcsolat, valamint a központi propaganda veszélyei. Vagyis az eset elemzése posztkoloniális kritikához vezet, amelyből előtűnnek a fajok közötti együttélés lehetséges alternatívái. A budapesti akácfák és a városi közösség 19-20. századi együttélése példa arra, hogy a nem emberközpontú valóságértelmezés és társadalmak hierarchiáját és egyben saját tudásunk és viszonyaink felsőbbrendűségét megkérdőjelező kritika közötti kölcsönhatás felismerése áttörő meglátásokat eredményezhet feloldhatatlannak látszó esetekben.³⁶ Az is látszik ugyanakkor, hogy a feltárható múltrakódott emlékezeti rétegek politikai felhasználói a 21. század elején – amikor a fajok közötti együttélés minden korábbinál nagyobb jelentőségű – a fenntartható minták helyett bináris vagy egynemű felfogás felé tolják a közgondolkodást.

Források

Az erdővagyon jellemző adatai. Miniszteri tájékoztató az 2010. évre vonatkozóan https://20102014.kormany.hu/download/1/11/70000/miniszteri%20tajeokoztato_erdoallomany.pdf – utolsó letöltés: 2024. augusztus 24.

Az Európai Parlament és a Tanács 1143/2014/EU Rendelete (2014. október 22.) az idegenhonos inváziós fajok betelepítésének vagy behurcolásának és terjedésének megelőzéséről és kezeléséről <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32014R1143> – utolsó letöltés: 2024. augusztus 24.

A X. Aktuális Flóra- és Vegetációkutatás a Kárpát-medencében nemzetközi konferencia állásfoglalása a fehér akác hazai megítélésével kapcsolatban. <https://www.oee.hu/upload/html/2014-03/akacalasfoglalas.pdf> – utolsó letöltés: 2024. augusztus 24.

Alapvető Jogok Biztosának Hivatala 2016. Elvi állásfoglalás a fehér akác magyarországi helyzetéről a szakmai vélemények és a hatályos jogszabályi környezet tükrében https://www.ajbh.hu/documents/10180/2584047/814_2016_feh%C3%A9rak%C3%A1c_%C3%A1f_FI_NA_L_2.pdf/4c7dac14-b71b-41da-8195-233ea4f90706 – utolsó letöltés: 2024. augusztus 24.

³⁶ Nemes 2021; Marton 2021.

Az MTA Ökológiai Kutatóközpontja az akác tudományos megítéléséről 2014. február 27. (Az állásfoglalás az Ökológiai Kutatóintézet saját oldalán már nem található meg.)

Magyar Helsinki Bizottság Akta: Civil szervezetek elleni kormányzati támadások frissítve 2024. július 24. <https://helsinki.hu/akta/civil-szervezetek/> – utolsó le-töltés: 2024. augusztus 24.

Illés, Nándor 1870: Az akác értéke és jövője hazánkban. *Erdészeti Lapok* (9.) 8-9. 316–322.

Illés, Nándor 1889: Az akác veszedelme. *Erdészeti Lapok* (28.) 5. 382–385.

Ploetz Adolf 1846: *Homokkötés*. Pest.

Rapaics Raymund 1940: *Magyar kertek. A kertművészet Magyarországon*. Budapest.

Rokken, Ferenc 1932: A hajdani Angol Királyné-szálloda és az első dunaparti sétány. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 1. 112–123.

Vadas, Jenő 1911: *Az akácza monográfiája*. Budapest.

Veszelszki, Antal 1798: *A' növény-plánták' országából való erdei, és mezei gyűjtemény, vagyis Fa- és fűszeres könyv*. Pest.

Kémlő a gazdaság, ipar és kereskedésben

Regélő Budapesti Divatlap

Felsőmagyarországi Minerva

Független Budapest

Hivatkozott irodalom

Campagnaro, Thomas – Brundu, Giuseppe – Sitzia, Tommaso 2018: Five Major Invasive Alien Tree Species in European Union forest Habitat Types of the Alpine and Continental Biogeographical Regions. *Journal for Nature Conservation* (43.) 227–238.

Dolan, Eric Jay 2010: *Fur, Fortune, and Empire: The Epic History of the Fur Trade in America*. New York.

Ernyey József 1926: Az akácfa vándorútja és megtelepülése hazánkban. *Magyar Botanikai Lapok/Ungarische Botanische Blätter* (25.) 161–191.

Jámbor Imre 1990: Zöldfelület vagy tartalék építési terület? Budapest zöldfelületi rendszere és a gazdálkodás helyzete. *Magyar Tudomány* (35.) 1. 26–35.

Konopás Noémi 2014: Veszélybe került a magyar méz és az akácerdő. Remek tűzifa, kiváló mézet ad a nektárja, erdő elképzelhetetlen nélküle, mégis támadják. Miért is? *Magyar Nemzet online*, 2014. február 13.

- Kováts Gergely – Rónay Zoltán 2021: *Academic Freedom in Hungary*. Vienna.
- Munkatársunktól 2024: Kósa Lajos szerint Magyar Péter tájidegen, mint akácfa a Nagyerdő tölgyesei között. A Fidesz alelnöke szerint a frissen debütált politikus egyszemélyes előadást csinál. 2024. május 21. <https://magyarnemzet.hu/belfold/2024/05/kosa-lajos-szerint-magyar-peter-tajidegen-mint-akacfa-a-nagyerdo-tolgyesei-kozott> – utolsó letöltés: 2024. augusztus 18.
- Nagy, László. Mi lesz veled akác? https://www.oee.hu/hirek/egyesuleti-hirek/akac_szeniorok 2014. július 22. – utolsó letöltés: 2024. augusztus 18.
- Nemes László 2021: Az organizmus a bioetikában: filozófiai és tudományos megfontolások. *Magyar Filozófiai Szemle* (65.) 3. 11–31.
- Marton, Péter 2021: *COVID-19. Az egészségtelen politikák*. Budapest.
- Olšáková, Doubravka – Stanzel, Arnost 2016: Kafkaesque Paradigms: The Stalinist Plan for the Transformation of Nature in Czechoslovakia. In: Olšáková, Doubravka (ed.): *In the Name of the Great Work: Stalin's Plan for the Transformation of Nature and Its Impact in Eastern Europe*. New York, 43–125.
- Pál, Viktor 2022a: Orbán's View on Nature The State and its Environment in Modern Hungary” *Centre For Baltic And East European Studies Annual State of The Region Report (2023)*: 144–151. Online dokumentum <https://www.sh.se/english/sodertorn-university/research/centres--research-networks/cbees/state-of-the-region-report> – utolsó letöltés: 2024. augusztus 21.
- Pál, Viktor 2022b “Illiberal Environmentalism? The Case of Contemporary Hungary” *Environmental History* (27.) 649–656.
- Péter, László 2014: Költőink akáca. *Kortárs Online*. https://epa.oszk.hu/00300/00381/00197/EPA00381_kortars_2014_11_25365.htm – utolsó letöltés: 2024. augusztus 21.
- Tagányi Károly 1896: *Magyar erdészeti oklevéltár*. 3 köt. Budapest.
- Viczián, Zsófia 2023: *Budapesti fák. Kéregbe zárt történelem*. Budapest.
- Wysokinska, Beata 2016. The Conspiracy of Silence. The Stalinist Plan for the Transformation of Nature in Poland. In: Olšáková, Doubravka (ed.): *In the Name of the Great Work: Stalin's Plan for the Transformation of Nature and Its Impact in Eastern Europe*. New York, 226–289.